

**ВИНОГРАДАРСТВО І ВИНОРОБСТВО КАХОВЩИНИ В ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.:
НА ПЕРЕХРЕСТІ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ І ГРОМАДИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ
ДНІПРОВСЬКОГО ПОВІТОВОГО ЗЕМСТВА ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ).**

УДК 634.8(091)+(477.72)

Анотація:

В статті розглядаються малодосліджені сторінки історії виноградарства і виноробства Каховської волості Дніпровського повіту Таврійської губернії ХІХ — поч. ХХ ст. Як показано у дослідженні, завдяки правильному поєднанню державних і громадських інтересів на протязі довгого періоду часу виноградарство впевнено поширювалося в Каховській та інших волостях Дніпровського повіту, не зважаючи на низку об'єктивних та суб'єктивних перешкод.

Ключові слова: історія виноградарства України, історія виноробства України, виноградні питомники, Каховська волость, Каховка, Британи, Козачі Лагері, О. М. Колчанов, О. О. Мордвинов, А. М. Нестроев, Г. Кюнель, О. Х. Стевен, К. М. Панкеев, П. М. Панкеев, П. А. Трубецький, П. П. Михайленко, Г. Х. Штромм, Й. К. Пачоський, П. П. Кравченко, М. П. Софронов, О. О. Перротте, Л. Є. Павленко, М. І. Войнов, А. І. Фальц-Фейн, Ф. Е. Фальц-Фейн, хутір Пересунька, хутір Павленка, економія Чапли, селище Основа, Олешки, Великі Копані, Нова Маячка, Корсунський монастир, Козачі Лагері, село Рибальче, Дніпровський повіт, Таврійська губернія, земство, розвиток місцевої громади.

Актуальність статті полягає у необхідності проведення досліджень розвитку виноградарства і виноробства Каховщини як однієї з провідних галузей економіки регіону, яка мала значний вплив на культуру і менталітет населення.

Метою статті є висвітлення за допомогою історичних джерел розвитку виноградарства і виноробства на території Каховщини, яка на початку ХІХ ст. перебувала у складі Дніпровського повіту Таврійської губернії, а також дослідити роль місцевої громади у виконанні важливих соціальних завдань.

Новизна статті полягає в тому, що вперше для описання соціально-економічних процесів залучаються досі недосліджені документи, що надає підстави заявити про нові факти і тенденції історичного розвитку виноградарства і виноробства Каховщини, а також додатково висвітлити роль місцевої громади у розвитку важливого сектора господарства.

Американський дослідник Вільям Бібл, який склав один з перших довідників з описанням території і економіки царської Росії, так описав головні складові елементи економіки Таврійської губернії: "...провідні галузі економіки Тавриди - це скотарство, сільське господарство, тютюн, фруктові сади й виноградники..."¹ [25, 39]. Таке ствердження підкреслює важливість виноградарства для економіки регіону, до якого Каховщина входила разом з усією степовою частиною Таврійської губернії. Вважалося, що Дніпровський повіт, найбільший за площиною в Таврійській губернії, був найменше від усіх інших розвинений з виноградарства. Ось як про це у 1877 р. писав відомий дослідник: "...взагалі садівництво в Дніпровському повіті найменш розвинено, виноробство ж у ньому ще в більш обмеженій кількості, ніж садівництво..."² [1, 112].

1 Переклад з англійської автора.

2 Переклад з російської автора.

Напевно, таке становище існувало до тих пір, аж поки громада не стала активним учасником розвитку своєї території.

За свідченнями сучасних дослідників, вивчення історії розвитку та становлення виноградарської науки на теренах України досі не було предметом спеціальних досліджень і потребує комплексного вивчення [3, 159]. Можна додати, що історія виноградарства у Нижньодніпров'ї і на Каховщині також поки що не отримала належного висвітлення у науковій літературі. Дослідження, що присвячені історії виноградарства Південної України, повністю оминають Нижньодніпров'я [4], [8], [9]. Причиною такого дивного ставлення, на нашу думку, є наявність певних теоретичних й історіографічних стереотипів, які поширені в сучасній науковій літературі. Наприклад, початок розвитку виноградарства і виноробства найчастіше пов'язують саме з російською колонізацією південної України наприкінці XVIII - початку XIX ст., або витоки виноградарства в Таврійській губернії пов'язують виключно з Південнобережною зоною Кримського півострова, тощо [там само]. В той самий час існують свідчення, що виноградарство і виноробство у Нижньодніпров'ї є набагато старшими за віком, ніж Таврійська губернія. Вже згадуваний вище дослідник так описав це: "...виноградарством на території Дніпровського повіту займалися здавна, бо правий берег Дніпра від Бериславля до поселення Бретань усіяний дикими виноградними лозами, що ростуть досить буйно..."³ [2, 55-56].

Як свідчать джерела, виноградарством на території Кримського ханату з успіхом займалися татари, вірмени, євреї. Шарль (Клод-Шарль) де Пейсонель, який у 1754 році був відряджений до Криму в якості консула французького короля при дворі кримського хана, залишив таке свідчення: "...в Криму удосталь виробляють гарні вина...", "...українські козаки і запорожці вивозять кожного року до 100 000 ок⁴, що вивозяться на возах по 1000-1500 ок на кожному..."⁵ [26, 81]. Можна додати і таке свідчення відомого вченого: "...во времена походов Миниха против турков (1756 и 1757 г.) в полуденной России употреблялось наиболее вино крымское..." [6, 7]. Багато цінних свідчень залишив один з перших дослідників кримсько-татарського народу Ф. Хартахай, який відмічав: "...виноградарство доходило у татар до пристрасті, і вони привозили до Криму лози усіх країн: за початку російського панування тут було знайдено 56 сортів виноградних лоз. Виноробством займалося багато людей, ...тут виробляли до 300 тисяч відер вина..." [24, 168-169]. Він також описав, що відбувалося під час колонізації: "...після захоплення Криму російські чиновники знайшли в Кримському ханстві, крім вакуфних родових маєтків, багато земельних ділянок на неплодючих землях розмірами менше 3 десятин, які називалися "чаир" і "кхурулу", на таких ділянках дрібні власники розводили сади і виноградники, або пристосовували їх для інших господарських потреб..."⁶ [23, 225]. На нашу думку, подібних залишків татарського землеробства було немало в Дніпровському повіті, про що свідчать старовинні назви поселень Чокрак, Чалбаси, Ташченак, та багато інших. Таким чином, виноградарством і виноробством займалося кримсько-татарське населення, а також українські козаки, які тримали численні зимівники. З початком колонізації про них офіційно перестали згадувати, але недаремно наш край ще довго називали "Татарією" [22, 91].

Процес реформування виноробної галузі півдня України був ініційований на початку XIX ст., коли імператор Олександр I іменним указом Сенату 18 липня 1810 р. дарував усьому південному краю право безмитного продажу місцевих вин оптом і вроздріб, але цей указ був обмежений у 1812 р. дозволом роздрібною торгівлі лише ренсковим льохам. В подальшому були

3 Переклад з російської автора.

4 "... Око – міра ваги та об'єму, поширена серед слов'ян. народів. Її походження пов'язують з турец. мірою "okka", у свою чергу, запозиченою з араб. метрологічної системи, де, за даними мусульманських істориків метрології, вона дорівнювала 1,2828 кг. На укр. землях міра "око" відома у 18 ст. як вага товарів, імпортованих з Туреччини, Криму та Греції: тютюну, кави, олив, рису, вина, лимонного соку тощо. Дорівнювала прибіл. 3 фунтам..." [6].

5 Переклад з французької автора.

6 Переклад з російської автора.

запроваджені і більш радикальні заходи, указом Сенату від 10 лютого 1821 р. про підвищення мита на іноземні вина з метою "...поощрения к разведению виноградных садов в южных губерниях империи..." [2, 18]. Положенням про підряди по Черноморському департаменту від 26 травня 1826 р. було дозволено приймати виноградники в заставу по підрядах на підставі правил, що були затверджені Положенням Комітету Міністрів 8 березня 1819 р., про прийняття їх в заставу під час отримання грошей в так званих "Приказах Общественного призрения". Останні установи були надзвичайно важливими для сільських виробників, бо в них зосереджувався спеціальний капітал сільської промисловості. Джерелом фінансування цих установ став продаж у 1813 році т. зв. "вільних пасовисьок" Таврійської губернії, під час якого відбувалася нова хвиля примусової депортації кримсько-татарського і козацького населення. На підставі правил, що були затверджені урядом 16 серпня 1815 р. поміщикам і власникам садів надавалися позики, не більше 5.000 руб. на кожного позичальника на умовах 5% річних. Указом від 14 вересня 1828 р. була призначена щорічна субсидія садовласникам в сумі 10.000 руб. Цим самим указом передбачалася і дармова роздача "ненужных" земель приватним особам усякого звання і казенним переселенцям під розведення фруктових й виноградних садів. Ці землі надавалися в повну власність і звільнялися на 10 років від податку, за умов насадження по 1 фруктовому дереву на 9 кв. сажнів або 1 кущу на 1 кв. сажень [2, 19]. Є підстави вважати, що переважна частина державних коштів була надана верхівці, тому не дивно, що подібне становище було охарактеризоване так: "...спочатку ... виноградарство мало аристократичний, аматорський характер, було примхою знатних осіб..." [3,159]. Оскільки не всі нові власники мали можливість найняти досвідчених виноградарів, багато коштів було втрачено даремно, і реформа не принесла очікуваних результатів. Про недоліки такого підходу вказував інший відомий дослідник: "...помещики слепо перенимали агротехнические приемы и ассортимент у французских виноградарей. Только в крестьянских хозяйствах старых районов виноградарства были местные сорта винограда и сложившиеся с древних времен самобытные приемы агротехники..." [10,12-13].

Крім кримсько-татарського і козацького впливу, одне з важливих значень для виноградарства Каховщини і усього повіту мав Корсунський Богородичний монастир. Заснований при Британії Каховської волості наприкінці 1770-х років вихідцями з Ново-Знаменки Мелітопольського повіту, котрі були старообрядцями-переселенцями з Задунав'я. Вони принесли з собою культуру виноградарства, і заклали виноградники спочатку у Ново-Знаменці, а пізніше і в поселенні біля Корсунського монастиря. М. Баллас при описанні виноградарства вказує, що в Дніпровському повіті виноградарство мало виключно степовий характер. У 1848 році в повіті було лише 11 садів, вироблено вина у 1846 році - 9690 відер, у 1847 році - 8709 відер. Виноградники розведені в маєтках генерала Потьє, графа Сен-Прі, в селі Красному, в селі Вассаля Софіївці, в маєтку Скадовського Преображенському між Маячкою і Чаплинкою, і в старообрядницькому монастирі біля Каховки [1, 112]. Значного розповсюдження виноградарство набуло у поселеннях державних селян Великі Копані і Козачі Лагері, які займалися виноградарством на свій розсуд, переважно без будь-якої допомоги держави. За їхнім прикладом виноградарство набуває поширення в Британському і Ново-Маячківському сільських товариствах.

З відміною кріпосництва і збільшенням кількості поселень селян на незайманих землях підвищилась зацікавленість до так званих "летких пісків", що простиралися від Каховки аж до Кінбурнської коси. Проте через пару років безуспішних спроб опанувати цими землями селяни часто тікали до присиваських степів для зайняття скотарством. Оскільки уряд значно послабив контроль за розвитком виноградарства, для належної оцінки ситуації і виправлення наявних міграцій населення Дніпровська земська повітова управа провела геологічні дослідження зони летких пісків Каховської арени, результати цієї роботи були надруковані в записці голови Дніпровської земської повітової управи П. Я. Базилевського "Про садівництво і лісорозведення в

Дніпровському повіті", датованій вереснем 1868 р. В цьому документі на підставі ретельного геолого-мінералогічного дослідження місцевості і наявного досвіду ведення виноградарства в Таврійській і інших губерніях підтверджено, що заняття садівництвом на летких пісках не тільки не є витратним, а навпаки, за умов виконання комплексу лісонасаджувальних робіт і допомоги земства може стати одним з найприбутковіших напрямів рослинництва [11, 279-287]. Оскільки документ вийшов у повному розпалі так званого "філоксерного буму", який панував серед виноградарів Європи, до Дніпровського повіту потяглися іноземні переселенці. У 1877 році власник Г. Х. Штром, який придбав земельні дачі при Британії і при Каховці, подав на розгляд чергових повітових зборів клопотання про вжиття заходів щодо закріплення летких пісків на лівому березі Дніпра. В клопотанні було вказано, що за останні 6-7 років внаслідок піщаних бур перетворилися на леткі піски землі Британського сільського товариства (до 500 дес.), Корсунського монастиря (2100 дес.), Ново-Маячківського сільського товариства (до 200 дес.), і землевласника Куликовського (100 дес.). Такі величезні втрати аж ніяк не сприяли закріпленню переселенців на піщаних землях, і тому вся громада з нетерпінням очікувала реакцію уряду. Проте відповідь уряду була приголомшливою: "...в последствие сего, поступило в управу отношение господина губернатора №.4533, с препровождением копии уведомления господина министра государственных имуществ [М. Н. Островского], который сообщил, что, так как по сему предмету получены им разноречивые сведения о количестве распахиваемых в Днепровском уезде местностей, изобилующих песком, он, господин министр, затрудняется сделать окончательное распоряжение по возбужденному ходатайству...." [12, 209-210].

Така відповідь примусила земську управу шукати виходу самостійно, і рішення прийняли самі селяни — необхідно заліснювати леткі піски, щоб зупинити їх наступ на родючі плантації. Рішення місцевої влади врятувало програму розвитку виноградарства в повіті, і незабаром у 1882 р. власник Панкеев заклав виноградники у південній течії Дніпра на чистому жовтому піску на площі 4 десятини [7, 15]. Свого найбільшого розвитку освоєння піщаних ґрунтів Каховщини набуло у останній декаді XIX ст. Вже у 1886 р. в селі Великі Копани у 320 домогосподарств нараховувалося до 26.727 кущів винограду. У 1886 р. в Дніпровському повіті була така кількість виноградних плантацій: в поселенні Олешки - 8 дес., Великі Копани - 36,5 дес., Чалбаси - 2 дес., усього 46,5 десятин з виробництвом біля 18.500 пудів винограду, на суму 15.000 руб. До 1889 р. площа виноградників зростає до 92 дес. [2, 56]. Успіхи громади створили неабиякий резонанс, який викликав зацікавленість не тільки місцевого населення, але й численних підприємців з інших країн. У 1889 р. вихідці з колонії Шаба (Акерманського повіту) і інших частин Бесарабії, в кількості 27 осіб купили у поміщика Нестроева 1.000 десятин землі в 5 верстах від Британії, а у 1890 р. друга партія іноземних переселенців (17 осіб) купила у поміщика Панкеева 500 дес. Перша група переселенців засадила до 1893 р. 180 дес., а друга - 50 дес. виноградників на пісках [там само]. Слід зазначити, що на відміну від інших переселенців, дві останні групи склалися з фахівців виноградарства, і тому завдяки ним виноградарство Каховської волості зазнало надзвичайного потужного поштовху.

Для повноцінного ведення виноробства необхідно було, крім виноградарства, займатися й допоміжними справами, в першу чергу це стосувалося бондарної справи. Наприкінці 1880-х років бондарну справу успішно почали викладати в Олешках. У зв'язку з цим в 1889 р. земська управа висловила подяку А. І. Фальц-Фейну за щорічні пожертвування у сумі 350 руб. на утримання майстра бондарної справи при Олешківському 4-класному міському училищі. В Маячківському ремісничому училищі створили клас корзиноплетіння, де виробляли корзини, необхідні у виноградарстві [13, 26]. У 1888-89 роках в повіті проводились селянські збори з приводу розширення насаджень винограду. Було висловлено багато корисних ініціатив, в першу чергу пропонували максимально підвищити потужність питомника у Великих Копанях. Для цього власники К. М. і П. М. Панкееви надали в питомник чубуки зі своїх виноградників. Питомник виростив 832 дворічні саджанці і передав їх селянам. Додатково у питомнику

висадили для пропагування 924 саджанці і заклали в школку 3600 чубуків винограду кримських сортів (Педро Хіменес, Суперб, Алеатіко, Мускат Александрін, Шасла) і сорту Ізабелла, для надання всім ентузіастам виноградарства в повіті можливості ознайомитися з кращими сортами винограду на практиці. Ці саджанці Дніпровська земська управа отримала ще весною 1889 року за сприяння Голови Таврійської губернської земської управи О. Х. Стевена обсягом більше 6000 шт. [13, 65].

1890 рік відзначився боротьбою з сараною, яку називали місцевою назвою "прус". Земство очолило цю діяльність. На землях графа А. А. Мордвінова на хуторі Пересунька при кам'яному і новому колодязях, при табунному і 6-му сараях, і при Чорній Долині з 18 травня до 18 червня на протязі 18 днів працювало 935 осіб з 127 підводами, та 3184 осіб за один день, знищено пруса суцільної густої маси 3089 кругів, що складає 741360 квадратних сажнів, солому 30 сажнів бічної кладки для цієї потреби безоплатно відпустив керуючий Чорнянською економією Г. Кюнель і ще 2 сажні куплено у приватних осіб. На землі власників братів Панкеевих, при Доярні, Кам'яному, Цукурі і середньому сараях з 17 травня до 13 червня на протязі 17 днів працювали 924 особи при 99 підводах, або 3074 особи за один день, спалено пруса суцільної маси 4236 кругів, що складає 1.016.640 квадр. сажнів. При Британі 26 та 28 травня працювало 42 особи при 4 підводах, спалено пруса 42 круги, що складає 10080 квадр. сажнів. Роботи проводилися під особистим наглядом Голови земської управи О. М. Колчанова, який надав безкоштовно соломи 3 сажня зі свого хутора [14, 19-20]. Знищення сарани проводилося на підставі Правил, затв. п. Міністром внутрішніх справ 3 травня 1883 р., і мало вигляд грошової і натуральної повинностей. До натуральної повинності залучалися всі особи, включаючи жінок і дітей з 10 річного віку. За кожний наряд селян на вказані роботи видавалася винагорода з сум губернського збору за таксою, що була затверджена губернською управою. Кожна зміна робочих, які призивалися на роботу, затримувалася не більше 6 днів [14, 333].

З середини 1850-х років в повіті працював Велико-Копанський земський питомник, який крім саджанців дерев біля 34.000 шт. надав селянам повіту також і 1755 кущів винограду. З 1887 року велику роботу в питомнику виконував вчитель Велико-Копанської школи П. П. Михайленко, не отримавши за це ніякої платні. Проте завдяки старанному ставленню П. П. Михайленка за два останні роки у питомнику, крім прибутку вище 350 руб. за окуліровані саджанці, створився надлишок коштів у сумі 550 руб. Управа висунула клопотання про нагородження П. П. Михайленка хоча б сумою 100 руб. і передбачити для нього на майбутнє по 50 руб. за завідування питомником, при цьому сума асигнувань на питомник від земства завдяки прибутковості питомника мала бути скорочена на 200 руб. на рік. [14, 269].

Так у постійній взаємодії відбувалося становлення громади Дніпровського повіту. Найбільшу ініціативу виявляли самі селяни, котрі інколи вкладали все своє майно у виноградарську справу. У 1892 році до земської управи звернувся Павло Павлович Кравченко, чалбаський селянин, який виростив у Чалбасах величезний сад, проте у нього не вистачало коштів на утримання саду, а місцеві "паробки" постійно заважали йому (крали фрукти у саду). За дорученням управи сад в Чалбасах відвідав гласний М. М. Білімов, який і доповів, що П.П. Кравченко виконав велику роботу, перетворивши незручну землю (колишне "глинище") на чудовий сад, в якому ростуть 80 окулірованих фруктових дерев і більше 1500 кущів винограду [15, 19]. Земство нагородило П.П. Кравченка грошовою сумою. Можна навести також приклад вирішення важливих господарчих питань завдяки старанням гласних і інших посадових осіб управи. Так, у сьомому засіданні земських зборів ХХХ сесії 8 жовтня 1895 року, яке проходило під керівництвом Предводителя дворянства С. Б. Скадовського, голова управи О. М. Колчанов, висловлюючи інтереси заможних підприємців повіту, які були змушені сплачувати підвищенні митні тарифи за ввезення прогресивних видів техніки, запропонував прийняти рішення про звільнення від сплати митного збору за ввезення сільськогосподарських машин, і збори одностайно підтримали цю пропозицію. Додатково О. М. Колчанов повідомив про факти

неузгодженості в роботі багатьох міністерств держави, які контролювали тарифи на перевезення сільськогосподарської продукції. Збори прийняли постанову про клопотання щодо надання міністерству землеробства переважного значення при встановленні тарифів на перевезення продукції сільськогосподарського виробництва, що дозволить звести до мінімуму вплив інших відомств [16, 44-45]. Крім того, згідно пропозиції гласного А. М. Нестроева збори постановили, щоб усі вина, що виробляли з коринки (так звані "родзинкові вина", які виготовляли євреї в Каховці, Олешках, Великих Копанях, Великій Маячці), мали на етикетці позначення місця знаходження виробника, саме це дозволяло відповідати вимогам ринку для подібних вин [там само, 46].

У 1894-95 роках в Дніпровському повіті продовжувала активно впроваджуватися програма заліснення піщаних ґрунтів повіту, при цьому управа розглянула досвід розведення шовковиці відомого фахівця М. Ф. Федоровського. Насадження шовковиці, на думку громади, були дуже корисними для умов Дніпровського повіту, особливо з урахуванням можливості використання деревини шовковиці для виготовлення бочок для вина [16, 31-32]. З урахуванням досвіду, отриманого в галузі виноградарства, і рівнем його фактичного розвитку в повіті, ставало все більше зрозумілим, що успішне виноградарство вимагає не тільки значних фізичних та економічних зусиль прямих виконавців, але й відповідної системи суспільних відносин. Діяльність Кримсько-Катеринославського філоксерного комітету, який був утворений для запобігання хвороб винограду, і який контролював діяльність усіх виноградарів Таврійської губернії, перетворилася на купу бюрократичних перепон. Тому прогресивні суспільні діячі пропонували провести реорганізацію виноградарства на засадах децентралізації, як це успішно зробили в США, та деяких інших країнах. На черговій сесії земських зборів в жовтні 1896 року була розглянута доповідь губернського земського гласного Ю. Д. Тарновського про заходи щодо розповсюдження і підтримання виноградарства в Таврійській губернії. Суть доповіді полягала у таких головних пунктах: 1. п. Тарновський пропонує кожному повіту відкрити у великих селах школи садівництва і виноградарства, з утворенням при кожній з них зразкових виноградників і забезпеченням належної системи експлуатації виноградників; 2. Клопотати перед Міністерством Фінансів про надання достатніх коштів для земств на виконання таких програм; 3. долучити до цієї програми фінансування з фондів меліоративного кредиту; 4. клопотати про вихід степових повітів з віддання Кримського філоксерного комітету з наданням земствам вказаних повітів прав створювати власні комітети садівництва і виноробства і надати їм повноваження запроваджувати антифілоксерні заходи на власний розсуд; 5. Для вирішення всіх питань при необхідності долучити до роботи в земствах відповідних фахівців [17, 41-42]. Проте збори Дніпровського земства не підтримали пропозицій п. Тарновського, мотивуючи великими витратами, які були приховані за кожним з пунктів пропозицій, і тому проект був відхилений.

Кінець XIX ст. також означився появою в Дніпровському повіті Й. К. Пачоського, якого восени 1897 року запросило Херсонське губернське земство на посаду губернського ентомолога. У 1904 році вийшли дві книги Й. К. Пачоського: "Очерк растительности Днепровского уезда Таврической губернии" (Одесса, 1904) і "Херсонский дикий виноград" (Одесса и Петербург, б.д.), які допомагали у виконанні програми розвитку виноградарства в Дніпровському повіті.

У 1899 році була надзвичайно погана погода (посуха й суховії з бурями), склалася дуже несприятлива ситуація для подальшого проведення заліснення пісків, і тому знову почалася безкоштовна роздача пісків у користування всім бажачим, відповідно різко зріс попит на виноградні саджанці. У зв'язку з закриттям у 1899 році Кримського філоксерного комітету правління вирішило для задоволення попиту відкрити в Олешках ще один питомник, при Олешківському лісному училищі з метою надання населенню повіту саджанців як місцевих, так і європейських сортів [18, 3] і "...щоб вирощувати саджанці європейських сортів у великій кількості і пропонувати їх усім бажачим за найдешевшою ціною..." [там само, 9]. Велику користь надавав, як і раніше, повітовий питомник у Великих Копанях. Як вказано у "Доповіді

про економічний стан Дніпровського повіту за 1899 рік", Велико-Копанський питомник, не зважаючи на надзвичайно складний і несприятливий для сільського господарства рік, приніс велику користь усьому повіту, регулярно надаючи саджанці дерев і винограду різних сортів за доступними цінами, що особливо допомогло селянам. За 1898-1899 роки Велико-Копанський питомник реалізував 83471 шт. саджанців, в тому числі саджанців дикоростучих порід: акації 35422 шт., лоху 5588 шт., клену 18495 шт., береста 1330 шт., ясені 1758 шт., дикої шовковиці 4837 шт., абрикоси-дички 5805 шт., туї 2335 шт. Крім цього, вирощено і реалізовано населенню велику кількість саджанців фруктових порід: яблуні, груші, абрикоси, сливи, черешні, вишні, персика, садової шовковиці. Чубуків винограду (лоз) різних сортів реалізовано 3072 шт. В поточному році очікувалося більше 142000 саджанців і декілька тисяч лоз винограду. Саджанці дикоростучих дерев віддавали селянам безкоштовно, саджанці фруктових дерев продавали по 10 коп. за шт, а виноградні чубуки по 1 коп./шт. [18, Додаток, 5]. Оскільки старий питомник не міг задовольнити і п'яту частину попиту, було вирішено перенести його на нове місце (колишній соляний тракт за Великими Копанями, з площею ділянки до 5 дес.). У 1899 році був відкритий ще один земський питомник - при Лук'янівській сільськогосподарській школі на хуторі Павленка. Цю школу у 1883 р. створив Лук'ян Єремійович Павленко, безкоштовно надавши землю, реманент, семена і 10 коней. Вже в перший рік школа почала готувати фахівців для лісонасаджень, городництва, коневодства, бджолярства. Завідувачем школи став Василь Іонович Самойленко. Опікун школи Л. Є. Павленко, крім земських грошей, вкладав у школу і всі свої особисті кошти, і тому Лук'янівський питомник стрімко розвивався. Менш вдалим виявилось відкриття третього земського питомника при Ново-Троїцькому сільському товаристві. Оскільки земська управа висунула клопотання про безоплатне надання земельної ділянки, власник Ф. Е. Фальц-Фейн люб'язно запропонував свої землі під питомник поблизу економії Чапли. За підрахунками керуючого маєтком, для створення питомнику потрібні були кошти в сумі 1487 руб. Ці кошти були надані земством. Таким чином, у 1899 році виноградарство продовжувало швидко розвиватися в Дніпровському повіті, площа виноградних насаджень у повіті наблизилася до 800 дес. Крім значної кількості насаджень в селищі Основа і Великих Копанях, завдяки безкоштовній роздачі землі зростає площа насаджень до 300 дес. в приватних господарствах: в Долматівській економії князя Трубецького, на ділянці "Топаз" власника А. Р. Вассалья, в Буркутській економії Р. В. Вассалья, та ін. Планувалось ввести нові площі на казенних ділянках Олешківського, Козачо-Лагерського товариств, а також на казенних дачах Кардашинського, Голопристанського і Збур'ївського товариств, за рахунок чого площа виноградників в повіті мала збільшитися до 3000 дес. У 1906 році, не зважаючи на втрату врожаю винограду на 500 дес. внаслідок побиття градом в Основі і збільшення випадків захворювання винограду на мільдю, врожай було зібрано на рівні попередніх років. Таке сталося можливим завдяки діяльності громади повіту. Повітова управа надавала достатню підтримку виноградарям, а саме: сплачувала послуги інструктора з виноградарства з окладом 400 руб. на рік, утримувала на свій рахунок трьох стипендіатів від мешканців повіту на вищих 2-річних курсах з виноградарства і виноробства при Кишинівському училищі виноробства, а також управа постачала всім виноградарям апарати і препарати для лікування виноградних кущів від грибних хвороб за ціною виробника без комісій [19, 142]. Як свідчить доповідь "Про економічний стан повіту за 1908 рік", у 1908 році виноградарство повіту розвивалося за рахунок розширення нових насаджень навколо Каховки, а також в селі Рибальчому (Вяземка), при цьому було відмічено про зниження темпів росту біля Олешек і Збур'ївки [20, 231]. У 1909 році Дніпровський повіт, крім іншого, продовжував багаторічну програму розвитку виноградарства, в якій Каховська волость утримувала першість за площами виноградних насаджень, при цьому демонструючи всій державі значні успіхи у розвитку виноградної культури на пісках. Також відмічається успіх виноградарів в селі Рибальчому власника О. О. Перротте [21, 445], де був закладений питомник для розповсюдження виноградних лоз, при цьому власник О. О. Перротте заявляв, що тепер він

буде продавати саджанці не тільки в повіті, а навіть і в Криму. Високим темпам розвитку виноградарства сприяла і достатня кількість посадкового матеріалу власного виробництва. Як відмічається в Доповіді "Про економічне становище у повіті" Дніпровської повітової земської управи Дніпровським земським повітовим зборам XLIV чергової сесії скликання 1909 року, Велико-Копанський питомник реалізував восени 1908 року і весною 1909 року загалом 95702 шт. різних саджанців у віці 1,5-2 роки, у тому числі дикоростучих порід 71420 шт., окулірованих 8281 шт., декоративних 846 шт., виноградних чубуків і лоз 14955 шт., і зроблено підготовку на наступний рік саджанців винограду американських сортів 6508 шт. [21, 443]. Крім Велико-Копанського, саджанці виробляли також Лук'янівський питомник (який знаходився в Каховській волості) і Чапелський (Асканія-Нова). Всі три повітових питомники разом виростили більше 115000 шт. різних саджанців, що сприяло динамічному освоєнню нових площ для насаджень. Проте не зважаючи на певні успіхи, Кримський філоксерний комітет своєю постановою в 1908 році не дозволив власнику О.О. Перротте вирощувати саджанці американських і європейських сортів винограду на продаж, мотивуючи це відсутністю сертифікації питомника О. О. Перротте, і звернув увагу Дніпровського повітового земства на необхідності підсилення контролю над використанням посадкового матеріалу з метою недопущення розповсюдження небезпечних хвороб винограду [21, 445]. Слід відмітити, що Дніпровська повітова управа не погодилася з таким рішенням губернського філоксерного комітету, мотивуючи своє рішення тим, що припущення про можливість занесення філоксери на територію півострова не є підставою для заборони використання тих самих саджанців на піщаних ґрунтах Дніпровського повіту, на яких філоксера відсутня, додавши при цьому, що Кримському філоксерному комітету можна висловити докір за те, що вони досі не знають про існування питомника О. О. Перротте, що знаходиться на території, яку повинен контролювати Кримський філоксерний комітет [21, 446]. Таким чином місцева влада, відстоюючи пріоритетну галузь для Дніпровського повіту, рішуче виступила на захист інтересів своїх підприємців, і така позиція значно підсилювала зацікавленість усіх категорій населення повіту. Взагалі, потенціал Дніпровського повіту (експорт пшениці в Німеччину, Голландію, Англію, Польщу; розвиток бджільництва, шовківництва; розвиток інфраструктури - шосе і водних шляхів; відкриття низки торговельних складів в Каховці і інших населених пунктах повіту, в тому числі і винного казенного складу в Каховці; створення власної промислової бази для виготовлення інструменту і машин для сільського господарства, тощо) дозволили громаді Дніпровського повіту взяти участь в державній програмі утворення земської сільськогосподарської агентури в США. Ініціатором програми було Єкатеринославське губернське земство, які у 1907 році запропонувало створити програму розвитку експортного потенціалу. Таврійські губернські земські збори постановою від 12 січня 1908 року зобов'язали повітові земства надати свої рішення з питання. Як свідчить доповідь "Про економічний стан повіту за 1908 рік", XLIII сесія Дніпровських земських повітових зборів 1908 року була присвячена обговоренню власних можливостей розвитку експорту і перспектив приєднання до цієї програми, для чого на збори були запрошені провідні фахівці Єкатеринославського губернського земства [21, 225-227].

ВИСНОВКИ

Як підтверджено дослідницькими даними, виноградарство Каховщини пройшло великий і непростий шлях розвитку, який сягає часів Кримського ханства. Попри низки об'єктивних і суб'єктивних перешкод, місцева громада спромоглася знайти механізм взаємодії усіх членів громади і об'єднати зусилля для досягнення мети. Цей досвід громадської взаємодії може бути корисним наступним поколінням каховських виноградарів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баллас М. К. Историко-статистический очерк виноделия в России : (Кавказ и Крым) / [Соч.] М. Баласа. — Санкт-Петербург : тип. т-ва "Обществ. Польза", 1877. — XVIII, 143 с.
2. Баллас М. Виноделие в России: историко-статистический очерк. Часть 1. Крым, степная часть Таврической губернии, Дон и Астрахань. — Спб., 1895. — 215 с.
3. Бернар Н. Г. Історія виноградарства як науки: від Нікітського ботанічного саду до Інституту "Магарац" // Чорноморський літопис. — Миколаїв, 2014. — Вип. 10. — С. 158-168.
4. Гаркуша О.М. До історії виникнення й розвитку виноградарства та виноробства в українському Причорномор'ї /О.М. Гаркуша // Наук. пр. НаУКМА (Миколаївська філ.). — 2001. — № 10. — С. 22-24.
5. Герасименко Н.О. Око // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — К.: В-во "Наукова думка", 2010. — С. 555.
6. Кеппен П. И. О виноделии и винной торговле в России. — Спб., 1832. — 307 с.
7. Костычев П.А. Состав Днепровских песков // Вестник виноделия. — 1894. — №1. — С. 13-18.
8. Малащук О. С. Розвиток та становлення виноградарства на Півдні України в другій половині ХІХ століття // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2017. — Вип. 48. — С. 37-42.
9. Малащук О. С. Історичні аспекти розвитку виноградарства на півдні України наприкінці ХVІІІ – початку ХІХ століть // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. — К., 2017. — Випуск 117. — С. 26-29.
10. Негруль А.М. Виноградарство и виноделие. — М.: Колос, 1968. — 512 с.
11. Постановления Днепровского уездного очередного земского собрания созыва 20-го сентября 1868 года. — Херсон : Тип. Н. О. Ващенко, 1869. — 458 с.
12. Постановления Днепровского уездного земского собрания очередной сессии с 6 по 13 октября 1881 года и чрезвычайного созыва 15-го декабря того же года (с прил.). — Херсон : Тип. Н. О. Ващенко, 1882. — 523 с.
13. Постановления Днепровского уездного земского собрания XXIV очередной сессии с 16 по 18 сентября 1889 года (с приложениями). — Алешки : Тип. Б. С. Бинцейга, 1890. — 690 с.
14. Постановления Днепровского уездного земского собрания XXV очередной сессии с 24 по 27 ноября 1890 года (с приложениями). — Алешки : Тип. Б. С. Бинцейга, 1891. — 670 с.
15. Постановления Днепровского уездного земского собрания очередного созыва 25-29 октября 1892 года (с приложениями). — Алешки : Тип. Б. С. Бинцейга, 1893. — 820 с.
16. Постановления Днепровского уездного земского собрания очередного созыва 5-9 октября 1895 года (Сессия ХХХ). — Алешки : Тип. Б. С. Бинцейга, 1896. — 764 с.
17. Постановления Днепровского уездного земского собрания очередного созыва 6 октября 1896 года (Сессия ХХХІ). — Алешки : Тип. Б. С. Бинцейга, 1897. — 852 с.
18. Постановления Днепровского уездного земского собрания очередного созыва 19-го сентября 1899 года. Сессия ХХХІV. — Алешки, тип. Б.С. Бинцейга, 1900. — 467 с.
19. Постановления Днепровского уездного земского собрания очередного созыва 4 октября 1906 года (сессия ХLІ) и чрезвычайного собрания созыва 15 июня 1906 года. — Алешки : Тип. Б. С. Бинцейга, 1907. — 681 с.
20. Постановления Днепровского уездного земского собрания очередного созыва 23 сентября, сессия ХLІІІ, и чрезвычайного 22 апреля, с докладом и приложениями к ним, за 1908 год. — Алешки : Тип. Б. А. Фукса , 1909. — 690 с.

21. Постановления Днепровского уездного земского собрания XLIV сессии очередного созыва 24 сентября и чрезвычайного 28 апреля 1909 года. — Алешки : Тип. Б. А. Фукса и Л.Г. Шпиро, 1910. — 720 с.
22. Тарасова М. Б. Внесок французьких емігрантів в економічний і культурний розвиток Півдня України у XIX – на початку XX ст. (на прикладі родин Рув'є, Вассаль, Потье) / М. Б. Тарасова // Чорноморський літопис. — 2014. — Вип. 9. — С. 90-96.
23. Хартахай Ф. Историческая судьба крымских татар // Вестник Европы. —1866. —№ 6. — С. 182 – 236.
24. Хартахай Ф. Историческая судьба крымских татар // Вестник Европы. —1867. — № 6. — С. 140 – 174.
25. Beable W.H. Russian gazetteer and guide, being an account of the territorial divisions and a description of over 300 of the principal towns and cities of Russia, Finland and Siberia / William Henry Beable //. — London: Russian Outlook, 1919. — 160 p.
26. Peyssonnel, Claude Charles de. Observations sur le commerce de la Mer Noire et des pays qui la bordent auxquelles on a joint deux mémoires sur le commerce de Smyrne et de l'isle de Candie: ouvrages composés sur les lieux mêmes. — Amsterdam, 1787. — 432 p.

Anatoly NEDILKO

Viticulture and winemaking in Kakhovka district in XIX - early XX c.: On the crossroads of the state and local community interests (from the introspection of the Zemstvo documents).

The article discloses less-investigated areas of the history of viticulture and winemaking in Kakhovka volost of Dniprovsky povit, Tauride governorate in XIX-early XX c. The study stipulates that due to long-running efficient combination of the state and community interests, which was a key factor in surmounting a range of objective and subjective strains, viticulture made a substantial growth in Kakhovka and other volosts of Dniprovsky povit.

Keywords: history of viticulture and winemaking, Tauride governorate, Dniprovsky povit, Kakhovka volost, zemstvo, community development.